

K é p z ő m ű v é s z e t

Irta: **KŐMIVES LAJOS**

Világtörténelmi erők kikerülhetetlen végzetéből Transzilvánia sorsfordulata 1918. Karácsony havában beteljesedett. Zsibbadtan kereste új életlehetőségeit a leszakadt országrész. Kábultan, a reménység nedvkeringése nélkül sorvadozott a kisebbségi sorsba került öntudat. Az anyatesttől elvált tagok szellemi ütőerei alig-alig adtak életjelt magukról. Az elveszett helyett új szívet kerestek s az élet örök törvényeibe vetették bizalmukat, hogy megtalálják azt. Az alkalmazkodási-képességek természeti törvényének vas-szigorával kapaszkodott bele a magyarság az új létfeltételek talajába és hősi életvággyal kereste az elszakadt vérpályák új hálózatát.

Kirendelt új glóbusán is élni akart a magyar.

Népünk legegészségesebb rétege: a föld embere, a falvak népe tért legelőször magához kábult zsibbadtságából. Nem futott lidérclángok után. Helyén maradt. Itt marasztotta a föld. A föld, amely drága vigasztalást és életet ígért. A föld kiáltó szava a téli hótakaró alól, napsugárra vágyó magvak füvei titokzatosan serkenő üzenetekkel keltegették a szunnyadó öntudatot:

— Nem a határok, hanem az élet törvényei szabják meg kötelességedet! Itt vannak eltemetve apáid, neked is itt kell élned és halnod!

Ezt üzenték a termő sikságok, az erdőktől ölelt völgyek, felhőkbevesző zord csúcsok és ezt üzente a kicsiny falvak nagy politikához mitsém értő, a munka új ütemébe lendülő népének ősi ösztöne.

A kenyér volt az első öntudatraserkentő erő. A szellemi erők csak ennek az ősi-ösztönü erőforrásnak alázatos követőjeként és kiegészítőjeként léptek munkába. A felocsudott szellemi élet ujjáébredésének első egészséges tünete az ittmaradt magyarság sajtójában jelentkezett. A sajtó találta meg elsősorban tapogatózó érzékeivel azt a helyet utat, amelyen a magyarság politikai, gazdasági és kulturális cselekvéseinek el kellett indulnia. Ez az út a transzilvánizmus útja volt.

Miután megtaláltuk elveszettnek hitt önmagunkat s hegyeink és folyóink között már a magunk szívét éreztük do-

bogni, a természet örök parancsa folytán gondolkodásunk rohamos ráésméléssel, tudatosan hozzásimult a transzilván föld, hegyek és sziklák szárnyaló vonalaihoz és lüktető ritmusához.

Az addig szinte ismeretlen Transzilvánia kitért felénk minden napfényű-szépségét, hatalmas, adakozó jóságát és mi új fiaiként borultunk ölelő keblére fogadalmat tenni.

Ennek a nagy történelmi-vallomásnak hűségnyilatkozata a szellemi élet új megmozdulásaiban és gyümölcsbeérlelt virágaiban jelentkezett nemvárt gazdagságban. Most már nemcsak a földeken indult meg a szántás-vetés, hanem a szellemi munkások acélos ekéi is belehasítottak a tespedő ugarba, hogy megteremtsék az önálló irodalmat és művészetet. És megindult a transzilván magyar szellemi termelés hősi époszának első fejezete.

*

Csodálatos dolog, hogy mialatt a gyakorlati-politika követői tapogatózva keresték új faladataikat és az új országhatárok között elhelyezkedő magyar nép egyensúlyának szilárdabb útjait: addig az irodalom munkásai biztos intonálással találták meg sajátosan egyéni, új kifejezési-hangjukat. Ezek a hangok titokzatos benső lényegükben és hangszerelésükben eltértek, önálló, külön utakra csapongtak az addig centralisztikus és minden táj színeit magábaolvastó budapesti irodalomtól. Átmenet nélkül, egyszerre, mintegy varázsjelre szólalt meg költők és írók havasi kürtszava, amely bezúgta, bezengte új muzsikájával a magyarlakta földeket és sziveket. Történelmi-szükségyszerűség hozta létre az új transzilván irodalmat azzal a hivatással, hogy a népet a faji-elmosódástól megőrizze.

Íróink tárgykeresésben és mondanivalóik távlatában a transzilván történelem múlt századainak mélységeibe, vagy a jelenkor magyar népének falukörnyezetébe merültek s a föld felé fordították tekintetüket és érdeklődésüket. Nem kétséges már, hogy a mi új irodalmunk mondanivalóinak eredetiségével és sugallóerejével új mithoszt teremtett az egyetemes magyar irodalomban.

Vajjon a történelmi szükségyszerűség és materiális erők a képzőművészet területén is hasonlóan gazdag sarjadzást eredményeztek?

Meg kell állapítanunk, hogy a képzőművészet nem találta meg az új viszonyokban azt a megtermékenyítő melegágyat, amit az irodalom. Míg a megnyugtató és csillapító legközvetlenebb eszköze: az írott iige és a könyv után sóvárgott szomjas és szikkadt lélekkel a szertezilált és egymás kezét kereső magyar társadalom, addig a képzőművészet termékei nem találtak megfelelő fogyasztóközönségre. Nem találtak főleg

azért, mert a középosztály kiesett abból a történeti helyzetből és anyagi körülményeiből, amely hivatottá és kötelességszerűvé tette számára a művészetnek bármilyen szerény istápolását. A gazdasági élet élére került, háború-utáni új polgárság szellemi sivársága és képzőművészeti műveletlensége egészen selejtes izlésre valló, csak a jólétet és gazdagságot fitogtató, új szőnyegekkel és giccses képtermekekkel zsufolta tele lakását.

Ha igazságosak akarunk lenni, akkor ki kell jelentenünk, hogy ez az osztály még a múltból hozta magával örökségképpen a képzőművészeti érzéketlenséget. Iskola és politika teljesen elhanyagolta, mostoha gyermekké degradálta a képzőművészeti-nevelést. Kulturális hátramaradottság, polgáriosztályaink teljes tájékozatlansága eredményezték a képzőművészeti-kultúra tengődését.

Visszapillantás a múltba

Pedig tehetségben Transzilvânia földjén a múltban sem volt hiány.

Ha csak a múlt század derengő művelődésének zsenge, de gyakran messzemutató fénnyel fellángoló tehetségeinek nyomdokait keressük: megtalálhatjuk a zseniális székely származású *Barabás Miklós* palettájának színeiben és jellemzőerejében a külföldi nagy mestereket megközelítő, sőt velük egyenrangú képességeket. Vagy nem hivatkozhatunk-e joggal a magyar „táblabíró-művészet” egy másik hasonló izmos és nagyvonalú tehetségére: *Szathmáry Károlyra*, aki kalandos pályafutásának derekán Bucurestibe költözött, a gazdag bojárok festője lett és karrierjét azzal tetőzte be, hogy *I. Károly* király udvari-festőjének nevezte ki.

A régi udvarházak két szűziesen gyengéd és harmatosan üde művészeti piktoregyéniségének egész életéről és alkotásairól is kötelességünk lehántani az elfeledettség kéréget. *Sikó* és *Simo* ez a két művész. Ők ajándékozták meg a vidéki kúriák és arisztokrata kastélyok boltíves enteriőrjeit, hófehérre meszelt falait, a magyar Biedermeier-stiluskorszak szellemében festett, a színek zománcos tisztaságában csillogó akvarell-arcképekkel.

A földnek önmagáhozalakító erejéről és Transzilvânia vadontájainak ideláncoló varázsáról beszél hozzánk *Melka Vincze* művészete. Cseh földről zarándokolt ide, arisztokrata és előkelő polgári körök meghívására a fiatal Melka, akit kézzől-kézre, helyesebben: udvarházzal-udvarházra adtak át egymásnak az egykori mecénások. Melka Vince kifejezőerejű portréi dús vízfestményei előbb-utóbb gálériák falát fogják díszíteni. A prágai szépművészeti-minisztérium máris erősen kutatja a Melka-képek lelőhelyeit, hogy a transzilván föld ihlető-

műhelyében megittasult szláv piktor kulturkincseit összevásárolja és muzeumában kiállítja.

Transzilvánia dajkálta a nagy *Székely* Bertalan bölcsőjét, aki legelső művészeti-oktatását itt nyerte és egészen bizonyos, hogy a magyar történelem hősi-jeneteinek megörökítése és e tárgykör iránti mély szerelme is erdős-hegyes szülőföldjének és történelmének gyökérszálaiból fakadt.

Veress Ferencnek, — a színes fénykép zseniális feltatálójának Sétatér-uccai műhelyéből indult ki *Vastagh* Györgynek, a legnagyobb magyar állatfestőnek művészi pályafutása is.

Meg kell állanunk, — mégpedig mélyen megrendülve és kálaplevéve *Gyárfás* Jenő művésztragédiája előtt, aki „*Tetemrehívás*” c. képével már-már a művészi nagy karriér csúcsára szárnyalt, amikor hirtelen, egészen váratlanul lezuhant és elmerült a vidéki-élet terméketlenítő kopárságába.

Szándékosan léptem ki meghatározott keretemből a mult művészeti-egyéniségeinek és életkörülményeinek rövid vázlatára. Feladatom nem egy átfogó és a régít a jelennel szervesen egybeölelő és részletező történelemírás, de mégis, kénytelen voltam kitérni annak bizonyítására, hogy a kedvezőtlen közéleti és társadalmi viszonyok ellenére is, milyen megtermékenyítő erővel hatott-e történelmi-föld a művészetekre. Másrészt, ráakarok mutatni arra a körülményre, hogy hosszú időn át az itt beteljesedő művészetet majdnem kizárólag az arisztokrata-kastélyok és vidéki-udvarházak kifejezetten mecénás-jellegű vendégszeretete és dilettáns pártfogószerelme ápolta. Az arisztokrácia vagyoniilag deklasszálódott és birtokállománya a megélhetésnek olyan szerény lehetőségévé zsugorodott össze, amelyből nem engedheti meg a régi és egyébként is anakronisztikus mecénáskodás fényűzését.

Hogy állunk a városi középosztállyal?

A városi középosztály, a polgárság, az előkelőbb lateinerkasztagjai, ha festményt, vagy más műalkotást vásároltak, ez kevés kivétellel nem a művészeti-gyönyörérzet kielégítésének ösztönéből, vagy az otthon izléses összhangelésének lelkesüléséből eredt. A kép nem a gazdája izlésének fémjelzője, hanem egyszerűen csak dekoratív tárgy, legtöbbször olcsóhatású lom. Műértő, műgyűjtő olyan ritka jelenség volt és ma is az a gazdag és vásárlóképes polgári osztályban, hogy ujjainkon tarthatjuk őket számon. Nem kedvezőbb a helyzet arisztokráciánk ifjabb nemzedékében sem. A vidéki középosztály, a dzscentri pedig úgyszólván teljesen fogyatékos műérzékű volt minden időkből és legfeljebb abban nyilatkozott meg műpártolása, hogy a megyeháza dísztermének falaira megrendelte fő- vagy alispánjainak rendszerint merev, pléhből kivágott portréit.

Ime a kor, amelyben elindult 1919-ben a transzilván-képző-

művészet. Itt kezdődik történeti- és osztályhelyzetünk kisebbségi sorsa.

Transzilvánia metamorfózisában mégis történnek olyan kollektív és egyéni megmozdulások, amelyek a művészet örökéletiségében való hitnek lángját élesztgetik.

Hagyományörzők és újhitűek

Ennek a korszaknak legelső kiemelkedő jelensége: Baia-mare, amelynek művészkolóniája hagyományainak gazdag örökségével, a történeti határváltozás folytán Romániába olvadt bele. A szabad iskola és festőkolónia élén *Thorma* János mesterrel és gazdag multjából átmentett tekintélyével, elsőnek vette fel a kapcsolatot a közönséggel. *Mikola* András, *Réthy* Károly, *Ziffer* Sándor, *Ferenczy*-testvérek: Valér, Noémi és Béni, *Jándy* Dávid, *Börtsök* Samu, *Krizsán* János, *Boldizsár* István, *Rátz* Péter, *Dóczyné Berde* Amál indulnak el fellángoló élethittel az új országhatárok között kitűzött művészeti-céljaik felé.

A naturalista-impreszionista stílust követők művészeti-elveivel ekkor már összecsaptak az új stílustkeresők pionir-csapatái és a harcokból Baia-mare hagyományai sem kerültek ki sebek nélkül. A harc csendes lefolyású. Belül folyik a műtermekben a nyugati hullámok hatására megmozdult művészeti reformtörekvésekben.

Transzilvánia metamorfózisának már kezdeti-korszakában kettészakadva találjuk a Zazar-parti-festők-társaságát.

Ziffer Sándor spekulatív, stilizáló és a lényeket összesűrítő formanyelve, a német képzőművészet által elindított expresszionizmust választja kifejező festészeti stílusául. Ziffernél ez az új stílus nem merev és száraz elméletek és formák kalodájába szorított modorosság, hanem belsőleg átélt művészeti-meggyőződés, amely ideges lényét új- és új keresési-utakhoz vezet.

Ferenczy Noémi a rendkívüli látomásokat kifejező, eredeti tehetségű gobelinművésznő, az egymást felváltó lelkiátalakulások és társadalmi-hitvallások nyomában művészeti-stiluskérésének egész skáláján megy át. Eleinte gótikus krisztianizmus áhitata ömlik el faliszőnyegein, később, tépelődő benseje szinte egészen természetes átváltozással átcsap egy egészen egyéni neoprimitivizmusba. *Ferenczy* Noémi számára nincs megállás, már ez a kifejezési-forma sem elégíti ki őt és világnézetének fejlődésével együtt jelentkezik művészetében az aktivista-szellem.

Ikertestvére: *Ferenczy* Béni a szobrász, agyagban, fában és bronzban dolgozik. Érdekes, hogy a művészeti-kifejezési-módoznak ugyanazokon a változásain megy át, mint Noémi. Ő is új gótikával kezdi, expresszionizmussal folytatja, és az új

tárgyszerűség aktivizmusával fejezi be művészeti hitvallásának útjait.

A diszidensek közé tartozik *Jándy Dávid* is, akinek erőssége a harsogó színek összehangolásában rejlik. Dinamikai-hatásokra törekvő kompozícióiban az alakok és színek sűrített drámaisággal szólnak hozzánk egy szenvedélyes lélek mélyéből.

Thorma János nem ingadozik. A nagy korszak, amelynek *Hollósyval*, *Ferenczy Károllyal* és *Iványi Grünvald Bélával* egyenrangú megindítója volt: művészetében nem zárul le, hanem fiatalos frissességgel tovább terebélyesedik. *Thorma* fejlődése csodálatos revellációja volt a nagy művész dús vénájának. *Szilárdan* megy tovább ugyan a hagyományok útján s nem tér el a nagy és művelődéstörténeti hivatást teljesítő stíluskorszak kijelölt céljaitól, de egyéni zsenialitásával gazdagon kimélyíti a hagyományokat. Sokrétű ez az impresszionista-művészet, amely, mintha újra, meg újra megfürödne a *Mester* nagyszerű és friss színlátásában. Ő az, aki igazán megérti a természet titokzatos közléseit, amelynek sokszólamú szimfóniáját mesteri átkomponálással vetíti vászonra.

Mikola is kialakította önmagában a saját egyéni stílusát. Az ő kísérleti-vajudásai még ifjúkorában lezajlottak. Még az 1910-es években megvívta harcát a neoimpresszionizmussal és a termékeny párisi esztendők után ismét visszatért a mikolai-impresszionizmushoz. Az ő festészeti törekvéseit lényének érdekes kettőssége jellemzi: a festőiség tiszta, tárgyilagos hangsúlyozása, a színek ökonomikus harmóniája, a formák egyszerűsített beosztása és felépítése, egyszóval a józan objektivitás mögött minden festményén ott vibrálnak szemérmesen tarkargatott lírikus érzései. Poétikus ellágyulásait megtaláljuk elomló, sárga naplementéinek tüzeiben, reggeli pirkadásainak rezge fátyolozottságában, ködös hangulatainak lilás-borongós titokzatosságában.

Krizsán János a tiszta színek és a plain-aire igazi szerelmese, akinek festményeiben a színértékek egymásra-hatásának titok-keresőjét ismerjük meg. Alázatos hódolat nyilatkozik meg az ő üde impresszionizmusában: panteista beleolvadás a nagy természetbe. Levegő, fény és szín a krizsáni-látás prizmáján vetül élet- és nedvdúsan vásznára.

A baiamarei iskola emlőin izmosodott meg *Dóczyiné Berde Amál* felfokozott koloritu impresszionista-naturalizmusa is, a színfoltok és vonalritmus egybefoglaló és összefogó művészi erejévé. Külföldi tanulmányutjai nagy gazdagító hatást jelentettek számára látásban, erőben és kifejezési-skálájában.

A szabadiskola 1920-ban ünnepelte fennállásának negyedszázados évfordulóját. Ezek az esztendők voltak a művészkolónia rönesszansz-évei. A gazdasági konjunktúra is szárnyára

veszi a kolónia művészeit. A hagyományörzők büszke arisztokráciájával, rátartin és duzzadó önérzettel vonulnak fel az ezerkilencszázhuszas évek elején az első nagy kollektív tárlatra, amelyen egész Transzilvánia pikturáját akarta glédába állítani egy lelkes Schöngelist: *Bacaloglu* ezredes.

Óriási érték-különbségek sorakoznak egymásmellé ezen a kiállításon. A cluji vármegyeháza diszterme zsufolva képekkel. Ez volt az első zsűris kiállítás, amely különös keverékét adta a komoly művészetnek, a dilettantizmusnak s a legolcsóbb képkereskedői-hatásra vadászó kispolgári-izlésnek. Ez az első együttes kiállítás, melyen a magyar és román művészek közös tárlaton jelentkeztek. Tömegfelvonulás volt ez, de a kiállított művek egyetlen kompozíciójából és vonalából sem éreztük meg az idők méhében már fogamzó transzilván magyar művészet szellemét.

A transzilvánizmus kovásza

Kós Károly akkoriban már megütötte az első vérbeli transzilván hangot nemcsak az irodalomban, hanem a képzőművészetben is. A stanai „Varjuvár” puritán falai között valóságos szellemjárást, régkihunytt idők lelkét idézte vissza a költőművész képzelő-ereje. Kemény és dacos koponyája nem riad vissza a lehetlentől, sőt minél lehetetlenebbnek tűnik fel mások előtt egy terv kivitele, vagy egy gondolat, egy eszme tetetöltő megvalósítása: a stanai fantaszta annál makacsabbul döngeti a sziklafalakat, töri az új csapásokat. Ebben a miniatűr-méretű, középkori hangulatot árasztó sásfészekben, vagy ahogy ő nevezte el: a „Varjuvár”-ban, ekkor már megnyilatkozási-formáját és hangját kereste a vajudó transzilván-gondolat. Hányszor láttam őt zord téli éjszakákon át, amikor szomszédja voltam a stanai erdők magányában, ólmos, kicsiny ablakain kiszűrődni a gyér világosságot. A stanai Varjuvárban hajnalba-virrasztón égett a kicsi láng, mintha egész Transzilvánia fölött virrasztott volna. Minden teremtet lélek már régen aludt és megbujt vackában körülötte: csak az ő csontos, ideges alakja mozgott, élt, furt-faragott, dolgozott, írt, rajzolt, vagy pedig sajátmaga-alkotta kicsi kézi nyomtatógép fölé hajolva teremtette meg primitív eszközeivel, de lohadatlanul égő lélekkel Transzilvánia köveit.

Író, grafikus és építőművész egyszemélyben. Mintha a négy évszázaddal ezelőtti rönesszansz embere támadt volna fel poraiból, hogy hivatását a Mában teljesítse. Az idő kovásza és Transzilvánia élő lelkiismerete ő. Az új magyar építőművészet megálmódója és megteremtője. Felfedezte, kiásta, elveszett halvány nyomokból, úgyszólván a semmiből, s méginkább fantáziájának ujrateremtő-erejéből és életrevarázsolta, megvalósította az addig csak álmokban sejlő új magyar építő-stilust. A

halvány nyomok elvezetik őt a kalotaszegi és székely népi-művészet és építészet ősi fundamentumaihoz és dekoratív jellegzetességeihez. Az összegyűjtött nyers anyag adataiból rendszert teremt és beléjük életet lehel.

Ugy érezzük, hogy Kós Károly művészeti-hitvallása termékenyítette meg a faluról-falura vándorló *Debreczeni* László művészetét. A nélkülözések kemény köveivel van kiverve az az ut, amelyen bevándorolja a völgyekben lélekző falvakat, hogy lerajzolja és a jövő számára megörökítse ősi templomainkat. Ugy tesz, mint a buvár, aki leszáll a tengerfenék mélyére, hogy az elmerült roncsokból kimentse a kincseket.

Azt mondtam, hogy itt Transzilvániában minden egészséges művészeti-kezdemenyezésnek és kivirágzásnak a kovásza Kós Károly. Nem túlzás ez. Hiszen a stanai várban, a mestergerendás, szigorú és zord egyszerűségű szobákban született meg a „Szépmíves-Céh” eszméje és itt emlegette először azt a szükségszerűséget is, hogy hasonló keretek között kellene megszervezni a képzőművészet céhét is. Ez a terv sem száradt el magjában, mert nyugtalan szelleme később életre hozta a „Barabás Miklós-céhet”.

A húszas évek alkonyatán jelentkezett a Barabás Miklós-céh a fórumon. Megtartotta első, tartalmi összeválogatásában meglepően szép, színvonalas kiállítását. A kiállításnak átütőerejű sikere volt a műértők kicsiny csoportjában. A vásárlóközönség rétegei felé azonban nem találta meg azt a remélt utat, amely az igazi művészet őszinte felkarolásához vezetett volna. A Barabás-céh azóta nem adott életjelt magáról. Nem nyugodhatunk bele azonban, hogy ez a leghelyesebb úton elindult képzőművészeti-társulás úgyszólván rügyeiben megfagyjon. Hinni akarjuk, hogy ezt a már egyszer életrehívott ideát fel fogják éleszteni hosszas dermedtségéből.

A nagy magánosok

A Barabás-céh kiállítását megelőzően, nem társas kiállítás, hanem büszke elszigeteltségben, egyedül jelentkezett a szülőföldjére visszatérő, nagyálmú és robusztuserejű székely zseni: Nagy István.

Nagy István éppenúgy bolyongója a Dunántúli Bakony homályának, a Balaton varázsos költészetének, mint a mi temetőink komor és fekete gyászának, a csiki havasok zord fenségének. Vándorlója a faggyal, hóval, széllel és viharral viaskodó, hókucsmák alatt kuporgó székely viskók völgyeinek s titokzatos bolyongója és életrehívója a tudat alá rejtőző emberi léleknek. Mint ő maga: művészetének kifejezésében is zord és szüksézává. A zseni ösztönösségének megszállott sugallatából és izzó kohójából ömlenek, zuhognak forró látomásai. A „lélekidomár” titokfejtő szemével felszínre hozza a lélek mélyéből a letakart, elrejtett tulajdonságokat, hogy a valóságnál is

plasztikusabb, felfokozottabb életté varázsolja. Marcona, sötét-tekintetű és sötétsorsú erdei favágók, szénégetők, elgyötört napszámosok, testierejükből kizsigerezett ösztövr kőfejtők és bányászok, lázadó kifejezésű csavargók, vad, farkasöszöntől megszállt cigányok, ájtatos, bávakifejezésű falusi leánykák, angyali tisztaságú és tudatlanságú gyermekfejek vonulnak fel gazdag, élő panoptikumában. Egy panoptikum, amelynek alakjai eleven húsból, vérből és szenvedésből teremődtek vérző, vonagló életté. A mostoha Föld és a lelketlen Város proletáriátusának szomorú és vádló karavánja: az elesettek, az országutak hazátlan vándorai, az uccák üldözött bolondjai, a társadalom kitaszítottjai állnak előttünk megrendítő realitásukban. Román és magyar arc- és fejkarakterek, székely és kalotaszegi tatárkoponyák gyűjteményéből álló, minden etnikai magyaráztatnál erőteljesebben beszélő transzilván népi-galériát hozna össze az, aki egybegyűjtené Nagy Istvánnak Romániában szerzetstört tanulmányfej-remekeit.

Nagy István nemcsak az embert, hanem a tájat is igazi lényegére egyszerűsíti le. Szines krétája alatt, — amely szinte freccsen és porzik kezében a teremtő-munka lázában, — a tájkompozícióik belső feszültsége már-már szétrobbantja a szenvedélyes vonalakkal összefogott dimenziókat. Az ő ciuci havasain, a békási-szoros gigászi sziklafalain és az ő tanulmányfejein éreztem meg legelőször megdöbbenő erővel a transzilván táj és ember mithikus nagyságát.

Különös és csodálatos találkozása sorsnak és időnek, hogy majdnem ugyanakkor, — mindössze egy évre a Nagy István fellépésétől, — a hirnév teljes megelőzése nélkül, az ismeretlenből tűnt fel a másik nagy székely művész: Nagy Imre. Érdekes, hogy ő is a ciuci hegyek közül jött népének géniusát hirdetni. Megnyilatkozásszerű hatása volt legelső jelentkezésének. Hatalmas termőbőség árad ki ebből a rendkívüli művészből. Mintha nem is a mi mindennapi és közönséges életünknek lenne osztályos társa, már a külső megjelenésében is, testi habitusában, a csiki hegyek és falujának: Jigednek kristálytisza levegőjét és kiegyensúlyozott, tántoríthatatlan lelkét viseli magán. Tekintete magába fogadta az erdők és havasok, a ritmikusan léleklő völgyek és falvak, erdei emberek és pásztorok, földmivelők és dolgozó asszonyok s az egész nagy, székely élet és falu kitaruló szívet és izenetét. Nagy Imre tájlátása és szinköltészete a nagyistváni-komor-sággal szemben a humánus biztató derűjét és reménységét viseli magán.

Tájképein a hegláncok egymásfölé felsorakozó, hatalmas vonulatai szinte lélekenek, egy belső, óriási szív lüktetésétől dobognak.

A perspektiva kitágul s a távolság kék párájában elvesző

horizont, a beláthatatlan, messzi hegygerincek, az alkotóművész végtelenségvágyának biblikuserejű kinyilatkoztatásai. Az Ember is mindenütt megjelenik tájaiban, mint a nagy természet alázatos szolgája, de méginkább, mint hatalmas műhelyben veleegyütt dolgozó társa. Minden képen megszólal együttérző emberisége, sokszor himnikus erővel, — valami nagy átfogó, átölelő világézés jelentéseképpen.

Aktivista művészeink

Azok a művészek, akikről e közös nevező alatt beszámolok: az új idők új emberének problémáit fejezik ki új formanyelvű művészetükben. Ennek az új művészetnek leglényegesebb mondanivalója a munka, a cselekvés: az aktivizmus. Világnézet megszólaltatója ez a művészet, amelynek hatóereje egyenértékű kell, hogy legyen a cselekvés hatóerejével. Éppenezért témája nemcsak a produktív munka, hanem az élet mélypontjára zuhant emberközösségek és egyéni embersorsok sóvárgása, jajkilátása egy szebb, igazabb, tisztább lét után.

Gallasz Nándor, a Banatban élő nagyvonalú, konstruktív-tehetségű szobrász, talán legelső volt művészeink között, aki a munka monumentális tömegjelenségeit ábrázolta, gyurta agyagba. A timisoarai munkásbiztosító-palota homloksíkjába épített féldomborművű-alkotása, amelyen hatalmas sziklákat görgető alakok szimbolizálják a nehéz testi munkát: kifejezésével és témájával már programot ad. A mozgás dinamikája döbrenti meg a nézőt munkáiban. Kisplasztikáiban is tömören érvényesül a konstruktív erő. *Gallasz Nándor* az anyagnak abszolút megérzője. Nem véletlen körülmény, hanem sorsszerű találkozás művészetében, hogy a munkásnak, a dolgozó embernek és általuk a munkának drámai erejű megszólaltatója. Az engedelmes anyagon át beletudja önteni bronzba és kőbe az emberi sorsok tragikumát és epikus hősiségét. Plasztikai kifejezése agitatorikus-erejű. Az élet igazságtalan súlya alatt görnyedő robotosok a szemlélőben folytatják a szenvedések életérzését.

A Barabás-céh kiállításán jelentkezett *Podlipny Gyula*, aki az élet legfeketébb, fojtogató hatású drámáit rögzíti meg a vonalbaátvitt zolai réalizmussal. A nyomorultak rajzos epikus *Podlipny*, aki teljes lelkével a szenvedő, elnyomott, szinte állati sorban élő páriák felé fordul, — a társadalomból kivetettek kasztja felé; ezt a témakört a polgári művészet kizárja önmagából, mert vagy nem érez elég lelki szabadságot és szellemi függetlenséget hozzá, vagy nem tartja praktikusnak a páriák megérintését. Ennek a kitűnő grafikusnak, — aki, sajnos, évek óta eltűnt ellenőrzésünk alól, — mesteri az ábrázoló-módszere: mikép lehet fekete és fehér foltok festői játékaival az abszolút lényegest kifejezni.

Szolnay Sándor művészete Baiamaréből indult ki, de bölcsőjétől messze eltávolodott egészen egyéni-jellemvonású pikturájával. Szint és formát abszolút egységbe-tömöríteni, a szemünkbe reflektáló világképet szintetikus harmoniába foglalni, a színek egymásrahatásának titkát keresni: ezek a *Szolnay* Sándor művészetének problematikái. A természet gazdag kivirágzását, az emberi test anatómiájának részletösszefüggéseit egyforma kutatószomjussal bontja szét, hogy aztán művészetének színszűrőjén és formaépítő-fantáziáján keresztül újraalkossa. Aktjai belülről-kifelé épülnek fel: fej- és alak-kompozícióinak lényege és fundamentuma a csontszerkezet, amelyen szervesen épül fel az izmok élete.

Művészetének egyik legszebb állomását jelzi az a nagyvonalú ciklus, melyet a munka hatalmas üzemeiről, gyárak és kohók izzó levegőjéből, transzmissziós szijjak és gépek monumentális világából ragadott ki a Mának kollektív mondanivalójaként.

Komoly ígérete művészeti-kulturánknak *G. Szabó* Béla. Kimondottan grafikustehetség, aki a fametszetek fehér és fekete foltjainak kontrasztjaiban, vonalvezetésének erőteljes kifejezésében találja meg szociális mondanivalóinak szerencsés formanyelvét. Spekulatív egyéniség, aki ma még ugyan az expresszionizmus útjain halad, de nem tudni, hogy holnap nem érkezik-e vajjon el egy új tárgyszerűség stílusához. Mert nyugtalansága és művészeti kifejezésének örökelégetlensége viaskodva keresi rejtett énjének újabb arculatát.

Jelentős értékünk *Bordy* András, akinek művészeti kultúráján felismerjük a transzilván életérzést, amely átsut falusi, dolgozó embereket ábrázoló, erőteljes kompozícióin.

E korszaknak legfiatalabb szobrása: *Szervátiusz* Jenő, akinek zseniális, eredeti művészete, úgy érezzük, — külön fejezet lesz Transzilvónia képzőművészetének történetében. Igazi őstehetség. Nem utánoz semmiféle stílust, vagy modort. Mindent önmagából merít, belső lázának teremtő vízióiból. *Szervátiusz* Jenő elsősorban faszobrász. Agyaggal kezdte zsenge kísérleteit, amikor még az itthoni szegényes művelődési- és tanulmány-lehetőségei mellett, nagybátyjának asztalos- és esztergályos-műhelyében, mint fizikai-munkás még nem is sejthette azokat a lehetőségeket, amelyek művészi-énje legmélyén már lappangó erőkként keresték előhívásuk útját. De mikor az éhezés nyomorát is vállalva megjárta Párisot és kitártult szomjas és ámuló szemei elé a csoda: a hivatottak rendíthetlenségével tudta, hogy elsősorban a fa jelenti számára azt az engedelmes és alázatos anyagot, amely által megvalósíthatja művészi-elképzeléseit. Ha valaha művész szerelmes volt az anyagba, amellyel kifejezte önmagát: akkor *Szervátiusz* Jenő olyan szerelmese a fának, mint a rönesszanszban

Veit Stoss vagy a barokk-kor híres faszobrászai. Annyira igé- zete alatt áll a fának, hogy néha szentségtörésnek tartja a kézhezkapott és faragásra kiszemelt fa-anyag Istenalkotta vo- nalainak, göbjeinek, szeszélyes csavarulatainak megmásítását. Ehelyett azt vallja, hogy neki csak folytatnia szabad az isteni fantázia elképzeléseit és csupán hozzáadnia a saját látomásait, amely testvéri harmóniában kell, hogy egyesüljön a Terem- tőtől előirt, Istenkéz-gyurta formákkal. E szinte már fétis- imádó ámulatában és pantheisztikus áhítatában történik meg, hogy a természettől kinált forma és téma lehetőségeket aláza- tos lélekkel meghagyja eredeti, ős-viziós jelentkezésükben, s fantáziájának forró hevületében beleálmodja és bele dolgozza a tömbjében csak durván és nyersen létező figurába az általa látott élet és mozgalmasság formáit és jelentését. Így alakul át az ő varázstevő kezei alatt kristályos formává, értelemmé és világos jelentéssé: megvalósult életté az azelőtt kusza, irom- ba, zavart és érthetetlen faképződmény, amit ő nyersen kapott a természet kezéből.

A fa-anyag iránti mély vonzalma azonban nem szabja szűkebbre kifejezési-nyelvének határait, mert ugyanolyan ér- zékkel és az anyag természetéhez való hozzásimulással oldja meg feladatait agyagban, vagy kőben is. Legutóbbi kiállítá- sán terakotta szobraival is bebizonyította művészi teljesítőké- pességének és formaérzékének széles lehetőségeit. Már jelent- kezésének legelső idejében stilst teremtett magának, amely a természetnek rabszolgai utánérzése helyett szabadabb, kötet- lenebb, tehát bensőségesebb lelki és érzelmitartalommal te- litve fejezi ki vizióit.

Az emberábrázolás művészei

Vásárhelyi Z. Emil két évvel ezelőtt feltűnést keltett portré- kiállításával. Eddig kizárólag pasztellben dolgozott. Erőssé- ge elsősorban virtuóz rajztudásában és éles karakterérzékében rejlik. Egy piktor, akit a stiluskérdés különösképen izgat: hogy miképpen fejezze ki a létező világot? Az élet, a modell, a festésre kiszemelt téma csak alárendelt tényezője stilusának. Mint a költészetben néha Kosztolányi: az egyéniségét kifejező és már tudatos stilusa, zenéje, ritmusa számára keresi a hozzá- simuló témakört és modellt, — éppenígy jár el Vásárhelyi Z. Emil is. Sokszor előbb jelentkezik nála a kísérőzene, mint a ve- zérmotivum. Ennek a stilusnak programszerűsége néha elvér- teleníti művészi alkotásainak átlényegülését s a művészi-ön- kénytelenség és átszellemült önkivület suggalló lázát. Pedig bizonyos, hogy Vásárhelyinél is a megszállottság transzában fogannak festői látomásai, de mire megoldja és megvalósítja azokat: elengedi röppenni a szuggetív hév ösztönösségét, hogy helyet adjon a raffinált tudatosság tárgyilagosságának. Akár-

milyen tökéletesen építi is fel rajzban és arányaiban portréit: a tökéletes képszerkesztés ellenére mégis hiányzik azoknak összhatásából a lelkidivináció. Az az ihlettség, a lelkiéletnek az a jelentkezése, amely sugallóan tudja közölni önmagát.

Oda kell törekednie Vásárhelyi Z. Emilnek, — s ezért, ha kell, viaskodjék önmagával, mint Jákob az angyallal, — hogy modellje tekintetéből, szemének egy időmértékkel ki nem fejezhető villanásából, idegeinek és lénye igazi jellemének az arcra kiülő egyetlenegy rándulásából el tudja lesni és megtudja fogni azt a pillanatot, amikor a test börtönébe zárt lélek jelt ad önmagáról. Mert a nagy portréfestők, e tökéletes lelkiábrázolás nélkül modelljeiket éppenugy, mint művészetüket, nem tudták volna halhatatlanná tenni.

Vágó Gábor olaszországi tanulmányi — évei után Clujon telepedett le. Évekig készült a monumentális szobrászat előadó formanyelvére. Ennek a többesztendős studiumnak és a folyton érő önmagátfejlesztésnek eredményeit egyrészt a róm. katolikus gimnázium disztermének oldalfülkéiben elhelyezett szobraikban, másrészt műtermi büszt- és szoborcsoport-tanulmányaiban mutatta be. Portréit elsősorban erős karakterérzék jellemzi. Pathetikus egyéniség, a szónak igazi jelentésében, ez műveiben ugyanolyan őszinteséggel nyilatkozik meg, mint életében. Ennek a páthosznak van valami vallásos, spirituális jellege. Minden alakját felnagyítja, nemcsak külső méreteiben, hanem pózaiban is. Ebben a megcsinálási-módban még nem lenne semmi hiba, ha megtestesített alakjaiban nem egy kész eszményt, hanem magát az emberi valóságot ábrázolná. Vágó Gábor éppen azzal szűkíti meg kifejezési határait, hogy figurái vagy a „fenség”, vagy a „jóság”, a „férfibüszkeség,” az „akarat”, a „hősiesség”, az ellágyuló „gyengédség” páthoszat viselik magukon. Ünnepi magatartásukban, a léleknek egy kivételes állapotát viszi bele szobraiba, holott az életnek és a léleknek egyszerű hétköznapijai is vannak. Rodin például Balzac szobrát hosszú hálóköpenyben ábrázolta, de ezt a felfogást mégis az teszi démonierejüvé, hogy Rodin a munka önkivületi lázában fogta meg és lehellte agyagba a balzaci lényeg szuperlativuszát.

Másrészt azonban igaza van Vágó Gábornak, amikor az általa ábrázolt emberek karakteréből a legmonumentálisabbat ragadja ki, azt a hősi momentumot, amely a modell tetteit hangsúlyozza ki minden mást elnyomó szándékkal, mert az ő művészi látása számára éppen az általa megragadott tulajdonság jelenti modelljében az igazi embert, azt, akit ő szeretne tudni benne. Arra vigyázzon azonban Vágó és fokozott éberséggel figyelje önmagát művészi céljai keresztülvitelében, hogy ez a monumentalításra-törekvés viharosan őszinte legyen. Ne-hogy beleessék a teátrálítás köz-szobor-pózába.

A három utolsó évtizednek, — amely áthajlik a jelenbe, — több jelentős és kiváló tehetségével nem foglalkozhatom az őket megillető részletességgel. Visszapillantva azonban a múltba, nem hagyhatom méltánylás nélkül sem a friss impresszionizmusnak egy időszakában termékeny jelentkezésű, de később érthetetlenül visszavonult Ács Ferencet, sem a Tóth István nevét, aki üde, hangulatos és pittoreszk akvarelljeivel szerzett népszerűséget. Fel kell sorolnom a széles foltokban dolgozó, színes Tibor Ernőt, a virtuóz tehetségű, színpompás megoldásokat kereső akvarellistának: Pataky Sándornak művészetét, Grúzda Jánosnak meleg lirizmusát és természetszeretetét, a kiváló tehetségű, gazdagskálájú Litteczky-házaspárt: Krausz Ilonkát és Litteczky Endrét. Időznöm kell Szopós Sándornál is, akinek meleg és őszinte naturalizmusát, portréinak hűségét és akvarelljeinek frissességét kell kihangsúlyoznom. Nem suhanhatok el megértetlenül Udvardy Ignác széles ecsetkezelésű, eleven, mozgalmas akvarelljei mellett és meg kell említenem a biztatóan induló, de később visszavonult Szabó Verát s a fáradhatatlan vándort: Barabás Mártont, aki a kalotaszegi és székelyföldi tájakat elevenítette meg sokhuru kifejezőerővel és termékeny produktivitással, továbbá az erőstehetségű Nagy Oskárt, aki szintén a baiamareiakhoz tartozott.

Számon kell még kérnem a nagy ígélet elvetéléseért az Oradeán élő Balogh Istvánt. Milyen nagyszerű indulása volt! A legnagyobb és legmodernebb magyar illusztrátort sejtettük és jósoltuk benne. Zseniális plakát-tervező és a szinte ékszerként ható miniatűrök virtuóz mestere hallgatott el benne.

*

Amikor feladatom megírásához hozzákezdtem, hogy a vajudó tizenhét év művészetének történetét egybemarkoljam: alázatos lélekkel éreztem a kitűzött cél megoldásának nehézségét. Eleve leszámoltam azzal, hogy a megvalósítás tárgyi tökéletességét távolról sem tudom elérni. Tudom és érzem, hogy a jelennek sokkal mozgékonyabb és csalékonyabb képei torlódnak a kortársként dolgozó krónikás elé, semhogy értékmérésében és ítéletében csálhatatlan lehessen. De, ha csak egy parányi tükörcserepet is tarthattam az érdeklődők szeme elé, — amelyben a transzilván magyar művészet harcait s az egyéni élniakarások és fellángolások epoépiáját, — bár halvány visszfényként is — sikerült bemutatnom: megnyugtatja aggodalmamat az a reményem, hogy e visszfényben a megközelítő igazságnak egy kis sugárnyalábját mégis felfogtam.

Egyebet aligha tehettem, minthogy seregszemlét tartottam az előtttem elvonuló évek és művészegyéniségek munkája fölött. Most így, ahogy művészeink lelkiarcképének gyűjteményét és a bennük megnyilatkozó nemzeti kulturértéket lemé-

rem: büszke önérettel rovom le a történelem gondviselésével szemben a számadás eredményének háláját. Ezen a szíkes, szegény, sziklás és bizony legtöbbször közönyös talajon csodavirágok is nőttek!

Mi melegítette őket? A napnak micsoda titokzatos sugarát szívták magukba, honnan merítették a termékenyítő-nedveket művészeink? Hiszen majdnem mindig a megértetlenség vastagkődű éjszakájában és apostoli szegénységben vállalták a küldetéses megbízatást. Kitudja micsoda benső bujtogató-erők élnek a művészen, amelyek a mi érzékszerveinken és felfogóképességeinken kivülesnek. És kitudja micsoda bethlehemi csillagkép hívja, vonzza, az önmagáért, népükért és népük hivatásának beteljesüléseért és az egész világ megváltásáért való alkotás gyönyörűségeinek és kínjainak tájai felé őket? Olyan tájak felé, amelyeknek Szézám-szépségei a mi gyarló szemeink számára kitárulhatatlanok.

Tudatában vagyok annak is, hogy szerény munkám csak fragmentuma Transzilvânia művészetének. Teljessé csak akkor válhatott volna, ha a Transzilvánizmus gondolatát és lényegi tartalmát kiszélesíthettem volna a román és szász képzőművészet felölelésével kiegészült, kiteljesedett valóságáig.